

KOVÁCS SÁNDOR

ADALÉK GEJZA JÓZSEF ÉLETÉHEZ ÉS TEOLÓGIAI MUNKÁSSÁGÁHOZ*

Előadásom eredeti címét – *Gejza József helye egyháztörténetünkben* – kénytelen vagyok megváltoztatni. Túlságosan merész törekvés lenne részemről egy előadás keretében Gejza József (1742–1782) munkásságát teljes egészében ismertetni, ezért inkább újabb adatokkal gazdagítom a 18. század neves unitárius író-lelkészének életrajzát.

Gejzával úgy vagyok, mint az első szerelemmel. 1990-ben Szász Ferenc homiletika tanárom pályadolgozatul tűzte ki Gejza életrajzának megírását. A dolgozat elkészítése során csodálkoztam rá a hajdani unitárius kollégium kéziratárának és könyvtárának gazdagságára. Kezdetben bizonytalanul tapogatóztam az Akadémiai Könyvtárban őrzött kéziratrengetegben, és ismerkedtem unitárius múltunkkal. Az ismerkedésből lassan szerelem, a Gejza-dolgozathoz pályadíjnyertes munka lett, amelyet 1992-ben közölt is a *Keresztény Magvető*. Ez volt az első nyomtatásban megjelent tanulmányom, és ez volt az egyháztörténelemmel való eljegyzésem is.

A Gejznowich család Lengyelországból származott, az unitáriusok 1660-ban történt kiűzetése után kerültek Erdélybe. A család felmenői között lelkészeket és orvosokat találunk. Gejza János a 18. század első negyedében Kolozsvárt jeles tanár és keresett orvos volt. Testvére, Sándor Székelyderzsen mint iskola-mester, majd Homoródmáson mint pap és köri jegyző szolgált. Kevesen tudják, hogy Gejza Sándor versírással is foglalkozott, és az 1749-ben megjelent énekeskönyv (*Isteni ditsiretek, imádságos és vigasztaló énekek*) *Hálát adok Isten irgalmasságodért* kezdetű éneke az ő szerzeménye. Székelyderzsi rektorsága idején született *A religiónak szép beszélgetése a világgal* és a *Lelki harc* című írása (mindkettő a Teleki Téka kéziratárában Ms.0607/1-2. 177–190.). Sándor fia, József 1742-ben született Homoródmáson. Szülőfalujában, Tordán és Kolozsváron tanult. A kolozsvári kollégium falai között sajátította el humanista műveltségét és gazdag nyelvtudását. Tanárai közül Agh István és Fejérvári Sámuel voltak rá hatással, különösen ez utóbbi nyelvtudós lehetett az, aki az ifjú Gejzával a héber és görög nyelvet megszerettette. Nyelvtudását azzal bizonyította, hogy 1764-ben magyarra fordította Dersi István *Tractatus Diacriticus...* című munkáját, majd három évvel később, 1767-ben Agh István tanárának latin egyháztörténetét.

* Egy 2002 májusában elhangzott előadás bővített változata

Dersi G. István egykori tordai, majd mészköi lelkész teológiai traktatusának fordítására Gejza Gombkötő Balla Sámueltól kapott megbízást és tisztes honoráriumot. (A Teleki Tékában őrzött kéziratos példány utolsó lapján a következő megjegyzés olvasható: „En Gombkötő Balla Sámuel fordítottam e könyvet Deákból magyarra, és írtam le magamnak az 1765 esztendőben...” – Ms.0463.) A fordítás kéziratban terjedt, és elég sok másolata forgott közkézen, teljes címe: *Magyar Diacrisis, vagy az Isten s isteni dolgok felől elmésen s fontos ítéletekkel értekező munkácska, mely is magába foglalja az Erdélyországi négy bevett vallásoknak fővebb cikkelyeit s fundamentomait. Készített pedig azok kedvéért, kiknek vagy nagyobb könyveik nincsenek, melyekből ezeket kitamulják, vagy talán kevesebb idejük nincsen ezeknek a nagyobb könyvekből való kiforgatásra kívántatnék, Dersi István által. Deákból magyarra fordítatott Gejza József által az 1764. esztendőnek fogytáns.* A húsz részből álló polemikus hangvételű kötetet Dersi hitvédelmi kézikönyvül szánta. Félezer oldalas művében a Szentírásról, az eklézsiáról, Krisztus fiúságáról, a szentlélekről, az eretnekekről, a szabad akaratról, az eredendő igazságról és eredendő bűnről, az eleve elrendelésről, Isten akaratáról, a megigazulásról, a keresztségről és úrvacsoráról, a lélek halál utáni állapotáról és a halottak feltámadásáról értekeznek. Módszere az, hogy a különböző teológiai kérdésekkel kapcsolatos felfogást először a pápisták, majd a reformátusok és lutheránusok szemszögéből világítja meg, végül ismerteti az unitárius felfogást és álláspontot. Dersi műve Szentábrahámi Mihály *Summájával* egy időben íródhatott, tartalmában és krisztológiájában nincs lényeges eltérés közte és Szentábrahámi között. A kolozsvári kollégium egykori könyvtárában, jelenleg az Akadémiai Könyvtárban hét latin és három magyar nyelvű másolatot őriznek. Az egykori keresztúri kollégium könyvtárából két példány került a Teleki Tékába, és a Batthyaneumban is van másolat.

Az Agh István által előadott egyháztörténet egyetlen magyar példánya az Erdélyi Múzeum-Egyesület könyvtárába került (jelenleg a Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga” Mss. 459). Címe: *Az Isten Eklesiajának a világ teremtésétől az utolsó üdőkig lött sokféle változásairól írott história... nagy haszonnal eleinkbe olvasott deák nyelven tiszteletes, tudós Agh István uram.* Az 1b. levélen levő bejegyzés olvastán derül ki, hogy a fordító Gejza József. A kartonkötés belső tábláján a possessorok között első helyen Gombkötő Balla Sámuel neve áll. Nagy a valószínűsége annak, hogy Gejza ezt a fordítást is Balla Sámuel megrendelésére készítette, s ha nem is megrendelésre dolgozott, Balában biztos vevőre számított.

Gejzának a fordítás mellett a versszerzés és könyvkiadás is elévülhetetlen érdeme. *Convivium Philosophicum* (Filozófiai lakoma) és *Contra Mulieribus* (Az asszonyok ellen) címen latinul maradt fenn két hosszabb költeménye, de magyar versei is ismeretesek. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület könyvtárában Mss. 969. szám alatt *Poësis Hunno=Latina* címen, nyolcadrét alakban 78 levél különböző alkalmakra írt magyar és latin versei olvashatók.

Gejza a reformáció korában meghonosodott halál-költészet folytatója. A műfaj Nyugat-Európában gyökerezik, és már középkori költészetünkben felfedezhetjük nyomait. Általánossá a reformátorok tették: Heltai Gáspár, Batizi András, Szkarica Máté stb. voltak művelői. Gejza kollégiumi évei alatt próbálkozhatott versfaragással, hiszen a kor szokásának megfelelően a temetési orációk búcsúztatóit illő honorárium mellett a diákok, kántorok vagy népi poéták szedték rímbe. Temetési beszédeiben két- vagy négysoros szakaszokból álló, páros rímű versben ecseteli a halál kegyetlenségét. Ízelítőül néhány részletet közlünk Gejza temetési beszédekbe szőtt verseiből:

A piros ajkak kláris szivárványi,
s a sebező szemek éles rogyogványi,
frissen pallérozott szép orcák márványi,
majd elmúlnak s lesznek halál takarmányi.

Fordul az Élet mint orsó,
s el-nyél egy kormos koporsó
majd az halál elébb állít
magos polcról porban szállít.

Mérges koszpergyével szívünk aránt megszúr
s egy poros gödörben pompa nélkül bégyúr.

Majd a puskaporból csendes hamu lészen,
megjámborulsz mikor az halál megészen.

Megaláz az halál mikor innen kitúr
s minden pompáddal egy hammas gödörben gyúr.

Kik ma felporozván hajok bóbitáját
rúgják a port, s ropják az herceg nótáját:
jutván az halál sáncához,
másképpen fognak a tánchoz.

De nem csak négysorosokat írt, halotti énekei ennél jóval hosszabbak. 1762-ben vetette papírra – megítélésem szerint – legsikerültebb halotti versét:

Gyaszol a magoss ég
's vesztemet szánnya még
siralmával
Az angyali sereg
Vétkemen kesereg
Bús orczával.

Értz vagy szivem talám;
Mert nem tapasztalám
Siralmidot
Ég 's föld sir éretted
Te még sem érezted
Fájdalmimot.

Jaj talám ez óra
Szoritt koporsóra
Kéméletlen
Vagy bosszú állásra
Ragad számadásra
Készületlen.

Zendül az Ég 's el mul
'a Nap vérben borul
Háborúsággal
Az Úr serege sivall
A trombita rivall
Harsogással

Ám Sionból orditt
Az Úr 's majd felforditt
Haragjában
Tűz lángol szájából
'S nyíl repül markából
Busultában.
(Mss. 969. 50a.)

1765 augusztusában szerezte húsz versszakos, páros rímű *Vének Énekét* (Senum Cantilena). A versfők összeolvasása Gejza nevét adja. Szerzeménye nem a költészet remeke, de jól szemlélteti a kor igényét kielégítő temetési ének őstípusát. Dicséretére válik, hogy az 1768-ban kiadott énekeskönyvben ennél sikerültebbek olvashatók. Az 1765-ben szerzett változat: *Gyors nyílnál is gyorsabbán jár stb.* Halotti énekeskönyv 33. sz.

Gyöngy életem el repüle
s a vénség helyében üle
készülj lelkem bajvívásra!
szólít Jézus számadásra.

El huny szinte napom fénye
Jaj ki lesz lelkem reménye!

Pecsét alatt a csillag már
szemem sötét homályban jár.

Jézus nagy Isten Báránya!
Lelkem fényes Ragyogványa!
Vidíts engem új világgal
Végy környül irgalmassággal.

Zápóra sűrű könyvemnek
tudom tetszik Istenemnek
Ha szemem homályban mulat
Bűneimért könyvet hullat.

A mondula virágzik már
s az halál ajtóm előtt vár
fejemen fehér zászlója
lábaim előtt hálója.

Jézus lelkek egy reménye!
Mennyei kincsek edénye!
Fejér ruhát készíts nekem
Sion hegyin légyen székem.

Óh lelkem szent öröksége
közel rövid éltém vége
teremts tiszta szívet bennem
s adgy elrejtett mannát ennem.

Szívem kívánságát tégyed
Töllem lelked el ne végyed
Hajtsd meg az ég bóltozattyát
s öntsд rám szent lelked harmattyát.

El szakad az ezüst kötél:
ha mordul a kietlen tél (a vénség)
csontjaim egy mástól válnak
melyek most szép rendben állnak.

Fog az halál s földben téssen
jaj hát lelkem hová lészen?
fordul a por s majd földé vál
lelkem nyugvást jaj hol talál! (stb.)

Az unitárius *Halotti Énekeskönyv* tisztos móltra tekint vissza. Az első évszám nélkül jelent meg Heltai mólhelyében, a másodík is itt látott napvilágot 1660-ban, a Heltai nyomda utolsó fellobbanásaként, *Halott Temetéskorra való Énekek* címen. A harmadík a Kmita nyomda 1697. évi termése, a negyedik kiadás Gejza nevéhez fűződik. Címe: *Halott temetéskorra való énekek, Mellyek mostan ujjonnan szép helyes és több halotti Énekekkel és Soltárokkal, az Abce rendi szerént, meg-jobbittattak és kibocsátattak. Kolozsvárt 1768 Esztendőben.* Gejza nemcsak megújította az énekeskönyvet, hanem maga is három éneket szerzett *Téged várlak én Istenem; Gyors nyílnál is gyorsabban jár* és *Viadal egész életünk* címen. Gejza három szerzeménye közül kettő élte túl szerzőjét, a *Gyors nyílnál...* és a *Téged várlak...* kezdetű ének. Ez utóbbi nemcsak a halotti, de a ma is használt énekeskönyvünkben is – 105-ös szám alatt – hirdeti Gejza emlékét. A háromszakaszos ének eredetileg nyolc versszakból állt, új énekeskönyvünkbe az első kettő és az ötödík strófa került be. A *Viadal egész életünk...* kezdetű ének kimaradt mind a halotti, mind a templomi énekeskönyvből. Jobban sikerült részeivel nem árt megismerkednünk:

Viadal egész életünk s nyughatatlan vitézség,
Mindenfelől rettegnetünk, ostromol az ellenség;
Már titkos fegyverrel, már más mesterségével
Lelkünk várát próbálgatja bástyáit rontja, szaggatja.

A királyoknak királya békességre kér igaz.
De sok annak akadály, fegyveres békesség az,
melyhez mellvas kell s pajzs, sisak, fegyver s munka is:
Jézus serege zászlós tábor, ütközetben van mindenkor.

A tüzes nyilak repülnek, vissza kell őket vernünk
a súlyos próbák többülnek, nem lehet itt hevernünk,
innen az ördög kísért, túl e gonosz világ sért;
Sőt testünk is ellenünk áll, s lelkünkkel gyakran szemben száll.

[...]

Oh kegyes Jézus népednek vezére s fejedelme!
E kis zászlós seregednek tőled függ győzedelme:
Fogj hát fegyvert mellettünk s hadakozzál érettünk
magos mennyből reánk tekints / mert rajtad kívül bajvívónk nincs.

[...]

Te mindeneken Úr vagy a test ellen erőt adj
hogy azt megöldökölhessük s kívánságait ne kövessük

Hogy mikor hirtelenséggel elérkezik halálunk,
s az utolsó ellenséggel fejenként szembe szállunk,
győzedelmeseink legyünk s oly diadalmat vegyünk
melynek jutalma s pálmája a dicsőség koronája.

A Halotti énekeskönyv 1786-ban ötödször, 1796-ban hatodszor, 1805-ben hetedszer és végül 1856-ban nyolcadszor és utoljára látott nyomdafestéket. Az 1924-ben megjelent, Pálffy Márton revideálta énekeskönyv már magában foglalta a temetési énekeket is. A Halotti énekeskönyvet többet nem adta ki Egyházunk, az alig egy tucatnyit meghaladó temetési énekünket (18 db) némely gyülekezetünk hagyományos temetés kori énekeivel pótolta, és talán még ma is pótolja.

A fordító, versíró és énekeskönyv-revideáló Gejza után ismerkedjünk meg a Torda-Aranyos és Szolnok-Doboka egyházkörének nevezetesebb unitárius temetéseinek kedvelt szónokával is. Gejza Józsefnek nyomtatásban megjelent két temetési orációja közül a *Halottak Ünnepe Hammas Szombat* című, Kmita Jánosné Dési Judit fölött 1770-ben mondott beszéde 1785-ben Pozsonyban újabb kiadást ért meg, és az *Unitárius Szószék* 1910. évi ötödik kötetében is megjelent. Ezt az orációt Gellérd Imre is elemezte az unitárius prédikációirodalomról írt dolgozatában.

Kevésbé ismert az *Eleven temetség* című 1767-ben Aranyosrákosi Filep Erzsébet fölött mondott beszéd. A szokatlan cím megmagyarázásával indítja beszédét a szerző : „[...] ha nem bánjátok, titeket is mindnyájan halotti köntösbe öltöztetlek, koporsóba fektetlek s mind eltemetlek.” Az eleven temetség következő mondata határozza meg az oráció tárgyát: „[...] Míg azért minden keresztény embert megtanítok arra, mikor s hol haljon meg? Míg mindeneket legközelebb titeket megmoslak, megkenlek s halotti köntösbe öltöztetlek, koporsóba fektetlek s mind a temető kertig elkísérlek, méltóztatatok jelen lenni figyelemmel.” A továbbiakban a szerző mondandóját erre a vázra építi fel, először arra a kérdésre válaszol, hogy mikor kell meghalni? „Vénségekre azt mondom én, csak tudni kell, nem egyidőre szabták a dolgok vénségét, minden dolognak vagyon tulajdon vénsége, van a gyermekségnek, van az ifjúságnak van az emberkornak, sőt vagyon a vénségnek is vénsége. A gyermek ha gyermeki tisztit, az ifjú hivatalját az ember ha emberi munkáját, a vén vénségi tisztét ha véghezvitte, vénségbe holtanak meg mindnyájan. [...] Nem az esztendő számával megmérettetett vénség becsületes, hanem az emberek értelme az ősz haj, és a vénség ideje, a makula nélkül való élet rövid időbe vége lévén sok időt töltött bé. [...] A százesztendő ember is hát, ha Istentől elfajult, csak gyermek, ellenben, aki még csak gyermek idejével, lehet száz esztendő vén erkölcsivel, ez a vénség kedves az Isten előtt. Ilyen vénségben haljatok meg tehát.” Az erkölcsi érettséget ajánlja tehát hallgatói figyelmébe, majd arról elmélkedik, mikor és hol kell meghalnia az embernek. Válasza: az úton, az erkölcsi tökéletesedés országútján jó meghalni. A temetési rituálé következő részében megfelelően

„megmossa” a halottat, hallgatóit. A víz szimbólumát használja annak érzelgetésére, hogy a halálban mind egyformák vagyunk. A gazdagokat aranyhalakhoz hasonlítja, akik vígan úszkálnak gazdagságukban, csak akkor válik nyilvánvalóvá esendőségük, amikor „a halál horgára akadnak s egy száraz nyújtópadra rántatnak.” Gejza a temetési előkészületek leírásában kegyetlen naturalizmussal ecseteli annak minden mozzanatát. A halott megmosdatása után annak „megkenetéhez” fog, bár tudja, hogy „egy drága kenet is nem tart meg az haláltól, a rothadástól.” Az elmúlás ellenszere, jó illatú kenete a jó hírnév, ez őrzi meg az embert a halálban. Ezután következik a halott öltöztetése. Főlöszleges drága köntöst adni az elhunyt, sőt bolondság is – mondja Gejza –, sokkal hasznosabb a drága temetési ruhákra költött pénzzel a szegényeket segíteni. „A köntös az embernek a mezítlenségét fedezi be, az ember mentől több bűnökbe elegyíti magát, annál mezítlenebb. [...] Legjobb köntöse az embernek a lesz a mi az ő bűneit elfedezi. Jó köntös a szeretet, mert az embernek befedezi nem csak egy bűnét, hanem bűneinek sokaságát. Ilyen köntöse legyen hát, halálára mindenkinek”. A szertartás következő mozzanata a koporsóba tevés. Eleven koporsót keres Gejza hallgatóinak, de nem vadak s madarak gyomrában, hanem a jó embernek szívébe temetkezik. „Jobb koporsót senki sem talál magának, mint aki jó hírért, nevét emlékeztet az emberek szívébe hadja s abba temetkezik. Deákul a koporsó vagy koporsókő monumentus, emlékeztető vagy másokat intő jel, úgy élj tehát, akárki légy, hogy holtod után is mások szívébe élj, szólj és taníts jó példahagyással.” A koporsót kell végül a temetőkertbe kísérni, Gejza ekkor szól közvetlenül a halotról, életpéldájáról. A szokástól eltérően nem kezd hosszas dicséretbe, mindössze annyit állapít meg, hogy Filep Erzsébetnek nem szükséges idegen tollakkal ékeskednie, ugyanis egész élete dicséretes volt. A szerző beszédében a gyászoló gyülekezethez szól, minduntalan arra figyelmeztet, ami marandó, ami a halálon túl is megőrzi emberségünket. Gejza nem fecsérelné időt arra, hogy a síron túli élet mikéntjét lefesse, a hangsúly a földi életben és annak Krisztus-közelben való megélésén van. Beszédében a bibliai hivatkozások mellett a klasszikusok kapják a legnagyobb teret, többek között Horatiust, Cicerót, Senecát idézi.

Temetési beszédei révén vált híressé Gejza – Kazinczy is ezek miatt figyelt fel a fiatalon elhunyt unitárius íróra –, de általános és ünnepi beszédei is figyelemre méltóak. Az Unitárius Kollégiumból kikerült ifjú 1770-ben Tordán kezdte meg lelkészi szolgálatát, de két teljes évet sem töltött el ebben a városban, és a Főtanács Torockóra rendelte. 1772-től 1781-ig szolgált a bányavárosban. Az ez időben írt, kéziratban maradt prédikációi közül választottam ki egy karácsonyi és egy pünkösdi beszédet. Ezek bemutatása előtt néhány szóban ismertetem a meglévő Gejza-anyagot. A neves prédikátor gazdag hagyatékának sajnos csak egy töredéke került az Unitárius Kollégium Könyvtárába. Jelenleg az Akadémiai Könyvtár unitárius kéziratállományában két Gejza nevet viselő beszédgyűjteményt tartanak nyilván. Az egyik közel ötszáz oldalra terjedő, többnyire latin nyelvű, görög és

magyar apparátussal ellátott beszédek, vázlatokat tartalmaz, címe: *Sacrum Dissertationum ... Tomus Quintus* (Szent beszédek, ötödik kötet). Ez a kötet 190 általános, 150 halotti, 30 esketési, 13 úrvacsorai és 2 keresztelési, összesen 385, Tordán és Torockón 1771 és 1779 között írott beszédet foglal magában. A gyűjteményt egy 11 fejezetből álló tanulmány zárja: *Nostra Cogitationes in Apocalippsim* (Az apokalipsziszről való felfogásunk). A második beszédgyűjtemény is zömében latin nyelvű, de az 53 prédikációból 19 magyarul íródott. A kötet Aranyosrákosi Székely Sándor tulajdonában volt, tőle került a könyvtárba. Ezenkívül néhány prédikáció-gyűjteményben találunk elszórtan Gejza-beszédeket. A székelykeresztúri Kollégium könyvtárából a Jakab Elek-hagyatékkal került a Teleki Tékába Gejza harmadik ismert, mintegy 650 oldalra terjedő beszédgyűjteménye. A magyarul írt prédikációiból ma is meríthetünk, jónak tartanám időről időre – amint ezt hajdanán gyakorolták is – jeles prédikátoraink beszédeiből legalább részleteket közölni a *Keresztény Magvető*ben. Addig is, amíg óhajom megvalósul, bemutatom kedvenc prédikátorom két ünnepi beszédét.

1777 karácsonyán a torockói pap a Lk 2,15 alapján szólt az egybegyűltekhöz. Beszédét a „menjünk el mind Betlehemig” gondolatra építette fel. A bevezetésben meglepő derűvel, a karácsonyi beteljesedés boldog érzésével szólítja meg hallgatóit. „Alighogy nem nótával kezdem karácsonyi beszédem, nincs is talán a prédikációnak helye, nótával jelentik a Szentek szívek vidámságát.” A közvetlen hangú, vidám megszólítás után határozza meg beszéde célját: menjünk el mind Betlehemig. A beszéd során vezeti el hallgatóit a jászolbölcsőhöz az ott-és-akkor, illetve itt-és-most párhuzamra építve fel mondanivalóját. A „tanuljátok meg”, és a „szép dolog” felszólításokkal nyomatékosítja tanításának fontosságát. A betlehemi pásztorok mintegy feleselnek az elkényelmesedett torockóiakkal: „Szép dolog, mikor az emberek egymást jóra serkentik és nógatják; szép dolog mikor az emberek nem csak légy kergetni tartják fülüket mint a szamár, hanem Isten evangéliumát áhítatosan hallgatják azzal, mint ezek a pásztorok az angyal tanítását.” Beszéde dinamizmusát ismétléssel fokozza. Háromszor hívja hallgatóságát Betlehembe, harmadjára fejtve ki, hogy a mi Betlehemünk a templom. „Sietve mentek a pásztorok Betlehembe, nem vártak sok harangszót, s virradtát se várták. Sokkal könnyebb néktek ide sietve s szép seregekkel jönni; mert ha fel veszitek: nappal hívtunk tütkőköt az Isten házába; azokat éjjel hívták; egy két hajtásnyi földre hívtunk, azokat messze hívták; templomba hívtunk tütkőköt, azokat pajtába hívták, bizonyos helyre tütkőköt, azokat bizonytalanra hívták. Ha kondul a harang, bezárhatjátok mindjárt az ajtót, ők mezőben voltak s bé nem zárhatták.” Gejza – érzésem szerint – e helyen kissé ünneprontóvá válik, a karácsonyi hangulatot a templomba járással kapcsolatos észrevételeivel árnyékolván be. Kegyetlenül őszinte, nem kíméli a képmutatókat, sem azokat, akik lassan ballagnak a templom felé, csak azért, hogy haragosukat utol ne ériék. A gyülekezet leteremtése után visszakanyarodik textusához, meglátatja a jászolbölcsőt, majd azzal fejezi be beszédét, hogy ismét párhuzamot von a pásztorok és a torockóiak között.

Előbbiek a megtartó születéséről beszéltek. „Milyen szép – mondja Gejza – mikor az embereket a kíváncsiság űzi az isteni dolgok után. Szép dolog, mikor az emberek egymás között a prédikációról beszélnek, mint a pásztorok.” E karácsonyi prédikáció után vizsgáljunk meg egy idősebb beszédet.

1780 pünkösdjén az ApCsel 2,1–4 alapján elmélkedett Gejza. Rövid és találó bevezetéssel köti le hallgatói figyelmét: „Ki hallotta több szélnek zúgását, ki érezte többnek fúvását egy fertály esztendőben, mint ezen a tavaszon!” A szélről megállapítja, hogy az Isten postája és kengyelfutója, majd arról beszél, milyen nagy szerepe van a szélnek a zsidók életében. Isten a Vörös-tengert a szél segítségével választotta el, de a szelek szárították fel a földet az özönvíz után, szél hozza az esőt adó felhőket, szélvihar dönti romba Jób könyvében az ebéd-lőpalotát, s okozza Jób gyermekeinek halálát, és végül szélzúgás jelezte Jeruzsálemben a szentlélek érkezését. Jeruzsálemben érkezve tér át pünkösd ünnepének tárgyalásához, először magyarázatát adja annak, mit ünnepeltek a zsidók ezen a napon, majd arra ad választ, mi szükség volt a „harsogó zendülésre”. A harsogó zendülés a figyelem felkeltését szolgálta. Gejza csak ekkor szólaltatja meg a tanítványokat. Minden mondatával azt érzékelteti, hogy amire valakit az Isten elhív, annak elérésére szükséges eszközöket is ad neki. Gedeon és Dávid alakját villantja fel hallgatói előtt. Előbbi szegény cséplő, akit népe generálisává lesz, utóbbi közönséges kecskepásztor, mégis királyi székre hívja őt Isten. Gejza hangsúlyozza, hogy amire Isten elhív, azt tudjuk is teljesíteni, különben nem bíznánk meg az adott feladattal. „Valaki tehát nem tapasztalja magában Istennek azokat az ajándékait amelyekkel az vagy amaz hivatalnak folytatására szükségesek, bizonyos lehet abban, hogy arra a hivatalra nem hívja az Isten őtöt.” Ez a megállapítása újabb alkalom arra, hogy ostromozza az élehetlen mesterembereket, a here módjára élő tisztviselőket, az álomfejtő, felleghajtó papokat. Beszéde frappáns befejezése megérdemli a szó szerinti idézést: „Minthogy az üdvösségre közönségesen minden embereket hív az Isten, mindenkinek ad hát annyi kegyelmet is, amennyivel ha akarnak, lehessen üdvözülniek. Vagy ha nem ad a mennybejutásra tehetséget némelyeknek, s mégis hívja mennybe őket, éppen úgy cselekszik, mintha valaki a teknyős békát erőltetné, hogy repüljön, azonban a repülésre nem adna szárnyat néki, vagy mintha némely verembe esett embert hívná fel keményen de sem kötelet, amellyel felhúzná, sem lajtorját amelyen kimáshatna le néki. Egyik sem illik csak okos emberhez is, nemhogy illenék eféle valami az isteni felséghez. Csak az Istentől néktek engedtetett tehetséggel gonoszul ne éljete, üdvezültök, semmit ne féljete.”

Gejza prédikációi megérdemlik a majdani részletes feldolgozást. Stílusa, egészséges humora élvezetessé teszi beszédeit. Illusztrációkban, mitológiai elemekben gazdag, az ókor klasszikusait bőven idéző beszédeihez állandó olvasmányából gyűjtötte az anyagot. *Excerpta* (Kivonatok; Mások írásaiból kieszedett gondolatok) címen csak a második kötete maradt fenn annak a szöveggyűjteményének, amelyet az évek során kiszedegetett olvasmányáiból. Ennek

részletes feldolgozásával talán Gejza olvasmánykultúrájára is választ kaphatnánk.

1781-ben Gejza életében új és nagyon rövid fejezet kezdődik. Május 13-án a diplomától megfosztott kolozsvári gyülekezet Közép utcai házában Gejzát 96 szavazattal kolozsvári pappá választották. Júniusban, a kövendi zsinaton megbízták azzal is, hogy a kollégiumban zsidó és görög nyelvet tanítson. Fél évet sem tanított, mert 1782. január első napján meghalt. Temetésére 13-án került sor, Lázár István búcsúztatta, hosszú, unalmas beszédben. A bibliai Józsefhez hasonlította volna, ha beszéde nem válik üres szófejtéssé. Gejza családjáról nem sokat tudok, felesége, Szigeti Katalin és négy gyermeke élte túl, csak gyanítható, hogy János fiából pap lett. Egy Gejza János nevű lelkész Medeséren, Ravában és Siménfalván szolgált. Gejza József házsongárdi síremléke elenyészett, és jószerével emléke is kikopott a köztudatból. Remélem, hogy előadásom előcsalogatta a múlt homályából méltatlanul elfelejtett tudós lelkészünket.